

Paweł Nowotny

DZIESIĘĆ LAT INSTYTUTA ZA SERBSKI LUDOSPYT W BUDZISZYNIE

Naród serbołużycki po raz pierwszy w swojej długowiekowej historii znalazł rzeczywistość ojczyznę w Niemieckiej Republice Demokratycznej, która na dradze konstytucyjnej i ustawodawczej wszechstronnie zagwarantowała i urzeczywistniła w praktyce kulturalny rozwój tego najmniejszego narodu słowiańskiego. Znalazło to m. in. odbicie w założeniu serbołużyckiej instytucji naukowo-badawczej, Instytutu za serbski Ludospyt.

W przeszłości nie istniały żadne szkolne lub oświatowe instytucje, w których Serbołużycanie mogliby się zajmować swoim językiem, historią i kulturą. Nie było też żadnej placówki naukowo-badawczej, popieranej przez państwo, która by prowadziła prace naukowe w wyżej wymienionych dziedzinach. Wprawdzie w 1847 r. powstała organizacja Maćica Serbska grupująca uczonych serbołużyckich, chcących bez żadnego poparcia ze strony państwa tworzyć podstawy pod kulturalny rozwój narodu serbołużyckiego, ale prowadzono w niej jedynie badania prywatne, w których indywidualne upodobania i interesy odgrywały dominującą rolę. Badania naukowe przeprowadzane przez ludzi skupionych wokół Maćicy Serbskiej cechował poza tym brak systematyczności i wszechstronności. Po 90 latach Maćica Serbska została w 1937 r. przez reżim faszystowski rozwiązana, jej archiwum i biblioteka skonfiskowane i w zdecydowanej większości zniszczone. W związku z powyższym nie należy jednak zapominać o istnieniu niemieckich, polskich, rosyjskich i czeskich naukowców, którzy przez cały ten czas zajmowali się badaniami nad językiem i kulturą narodu serbołużyckiego.

Godzina wolności dla narodu serbołużyckiego wybiła z chwilą upadku faszyzmu niemieckiego pod ciosami Armii Czerwonej i wojsk aliantów zachodnich. W Niemieckiej Republice Demokratycznej naród serbołużycki uzyskał pełne równouprawnienie pod względem gospodarczym, politycznym i kulturalnym. Z pomocą państwa i społeczeństwa mógł wszechstronnie rozwijać swój język i kulturę. Szczególnie mocno dawał się odczuć brak solidnych podstaw naukowych. Rozwój serbołużyckiego szkolnictwa i związane z tym wprowadzanie języka serbołużyckiego do tych dziedzin wiedzy, które uprzednio były dlań zupełnie zamknięte, jak np. nauki przyrodnicze, stwarzały problemy, które mogły być rozwiązane tylko na drodze badań językowych. Jeszcze większe wymagania stawiano w dziedzinie nauki historii. Samo życie zresztą i praktyka polityczna stwarzały coraz to nowe problemy. Stare formy organizacyjne i środki nie mogły wszystkich tych zadań rozwiązać. Dlatego też sekretariat Domowiny, organizacji politycznej Serbołużyczan, zwrócił się do ówczesnego saskiego rządu krajowego z propozycją utworzenia instytucji naukowej, której zadaniem byłoby prowadzenie badań nad dziejami,

językiem, literaturą i innymi dziedzinami życia narodu serbołużyckiego. Propozycja ta została przyjęta i w dniu 1 maja 1951 r. został utworzony Instytut za serbski Ludospyt (Institut für sorbische Volksforschung).

Instytut dzielił się na następujące sekcje: historii serbołużyckiej literatury i języka, pedagogiki i krajoznawstwa. W pierwszym okresie jego działalności najbardziej palące były zadania stojące przed sekcją pedagogiczną. Wiązało się to ściśle z praktycznymi potrzebami rozwijającego się szkolnictwa serbołużyckiego. Prace w innych sekcjach trzeba było odłożyć na razie na bok. Do Instytutu włączono także Centralną Bibliotekę Serbołużycką, która powstała z ocalałych zasobów dawnej Biblioteki Maćicy Serbskiej oraz z darowizn różnych działaczy serbołużyckich. Duże zasługi przy powstaniu tej Biblioteki położyła Domowina. Ponadto Instytut odczuwał początkowo poważnie brak odpowiedniej ilości pracowników naukowych. Początkowe trudności wydawały się niemal nie do przezwyciężenia. Rozwiązanie saskiego rządu krajowego w wyniku przeprowadzonych demokratycznych reform administracyjnych stworzyło całkowicie nową sytuację dla rozwoju Instytutu, ponieważ dotychczasowe podprządkowanie go Komisji Sztuki nie mogło zaspokoić jego potrzeb ani pod względem naukowym, ani materialnym.

Sekretariat Domowiny i ówczesny Główny Wydział Serbołużyckiej Oświaty Ludowej przy Ministerstwie Oświaty Niemieckiej Republiki Demokratycznej zwróciły się z prośbą do Niemieckiej Akademii Nauk w Berlinie o objęcie przez nią patronatu nad Instytutem za serbski Ludospyt. Prezydium Niemieckiej Akademii Nauk ustosunkowało się pozytywnie do tej prośby i zgodziło się na przyjęcie Instytutu w naukową i finansową opiekę; wystosowało następnie odpowiednią petycję do rządu Niemieckiej Republiki Demokratycznej, który rozporządzeniem z dnia 1 sierpnia 1952 r. wyraził swoją zgodę na ten patronat. W ten sposób stworzono wszelkie warunki do pracy i rozwoju Instytutu. Na wiosnę tegoż roku rozwiązano też sekcję pedagogiczną, a jej zadania przejął nowo utworzony Dział Serbołużyckich Szkół w Centralnym Niemieckim Instytucie Pedagogicznym. Dzięki temu Instytut mógł się skoncentrować na własnych zadaniach badawczych, zwłaszcza że od sierpnia 1952 r. przestał też wydawać miesięcznik „Serbska šula”. Jednocześnie zaczęły napływać doń pierwsi absolwenci uniwersytetów, jak dr Nawka, dr Hajnec, J. Młynk, mgr J. Szewc. Pokonano wreszcie szczęśliwie trudności lokalowe.

Naukowy rozwój Instytutu koncentrował się po tych przemianach na pracy naukowo-badawczej, na wydawnictwach naukowych oraz na inicjatywie naukowej, polegającej na aktywnym włączeniu się do życia naukowego poza Instytutem, na nawiązywaniu współpracy z badaczami zarówno z terenu Niemieckiej Republiki Demokratycznej, jak i spoza jej granic. Praca naukowo-badawcza nie obejmowała początkowo wielkich kompleksów zagadnień; koncentrowała się ona głównie na monograficznym opracowywaniu pewnych zagadnień. Zresztą w pierwszych latach istnienia Instytutu nie mogło być inaczej, ponieważ przez długie lata niektóre sekcje obsadzone były przez jednego, a najwyżej dwu pracowników naukowych. Poważną przeszkodę w podejmowaniu na szerzej zakrojonej skali badań stanowiła również duża stosunkowo fluktuacja zatrudnionej w Instytucie kadry naukowej. Nie miały wpływu na ten niekorzystny stan rzeczy miały wreszcie absencje chorobowe, trwające u niektórych pracowników przez bardzo długi czas. Mimo tych obiektywnych trudności Instytut rozwijał się pomyślnie. Znalazło to wyraz przede wszystkim w dziedzinie publikacji prac naukowych. Dotychczas ukazało się 13 tomów serii „Spisy Instituta za serbski Ludospyt”, tj. prac monograficznych, wydawnictw źródłowych i bibliografii. Instytut wydaje

nadto czasopismo naukowe „Létopis Instituta ze serbski Ludospyt”, osobno z zakresu historii, osobno z dziedziny językoznawstwa i dziejów literatury, osobno wreszcie z dziedziny etnografii; od 1953 r. ukazują się one systematycznie.

Przy stosunkowo niedużej liczbie zatrudnionych w Instytucie pracowników naukowych nieodzowne było nawiązanie współpracy z różnymi instytucjami naukowymi lub pojedynczymi osobami z różnych środowisk naukowych tak z terenu Niemieckiej Republiki Demokratycznej, jak z innych krajów. Najwyższe i najściślejsze kontakty łączą Instytut za serbski Ludospyt z Instytutem Serbołużyckim Uniwersytetu Karola Marksa w Lipsku, koordynując z nim i przeprowadzając różne prace badawcze, jak np. w dziedzinie badań dialektologicznych i historycznych. Obie te instytucje naukowe są też ze sobą bardzo ściśle związane, gdy idzie o obsadę personalną. Dr P. Nowotny od 1953 do końca 1955 r. sprawował w Instytucie Serbołużyckim w Lipsku funkcję dyrektora-komisarza, będąc jednocześnie od początku istnienia dyrektorem Instytutu za serbski Ludospyt. Przez pewien czas wykłady prowadzili tam dr A. Palm, dr F. Měťšk, dr H. Hajnec i dr J. Mlýňk. I odwrotnie — pracownicy Instytutu w Lipsku prowadzą konkretne badania naukowe dla Instytutu w Budziszynie, np. w zakresie dialektologii (dr Michałk). Bardzo ożywione kontakty naukowe i osobiste łączą Instytut za serbski Ludospyt z różnymi instytutami Niemieckiej Akademii Nauk, jak np. z Niemieckim Instytutem Krajoznawczym, który wydał pieśni Smolerja, z Instytutem Sławistycznym, który położył wielkie zasługi na polu wydawania starych serbołużyckich zabytków językowych i badania dziejów języka serbołużyckiego, z Instytutem Archeologii i Historii Starożytnej itd. Jeszcze silniejsze związki posiada nasz Instytut z Instytutem Sztuki Ludowej, którego dyrektorem jest dr P. Nedo, naukowy konsultant Instytutu za serbski Ludospyt, zwłaszcza w zakresie etnografii. Wspólnie z Instytutem Sztuki Ludowej wydajemy *Atlas serbołużyckich strojów ludowych* i prowadzimy prace nad inwentaryzacją zabytków etnograficznych. Posiadamy naukowe kontakty z wieloma instytucjami i pracownikami naukowymi w różnych krajach, a przede wszystkim w Związku Radzieckim, Polsce i w Czechosłowacji. Z niektórymi instytutami w tych krajach przeprowadzamy wspólnie pewne prace badawcze, przy czym za podstawę do tej współpracy posłużyły umowy między Niemiecką Akademią Nauk a Akademiami Nauk w Związku Radzieckim, Polsce i Czechosłowacji. Na podstawie takiej umowy odbyła się np. w ubiegłym roku ekspedycja dialektologiczna w Dolnych Łużycach, w której wzięli udział dialektolodzy z wyżej wspomnianych krajów obozu socjalistycznego. Instytut za serbski Ludospyt wymienia publikacje ze 103 instytutami i bibliotekami oraz 16 pracownikami naukowymi z 14 krajów (6 socjalistycznych i 8 kapitalistycznych).

Obecnie Instytut za serbski Ludospyt składa się z następujących sekcji: sekcja historyczna, komisja strojów ludowych, górno- i dolnoserbołużycka komisja językowa, komisja terminologiczna i dialektologiczna, sekcja historii serbołużyckiej literatury i sekcja etnograficzna. Między Związkiem Literatów Serbołużyckich a sekcją historii serbołużyckiej literatury istnieje bardzo ścisła współpraca. Zgodnie z postulatami wysuniętymi na tegorocznej konferencji sorbistycznej tworzą one organizacyjnie jedną całość.

Popatrzymy obecnie na dorobek naukowy poszczególnych sekcji Instytutu. Działalność sekcji historycznej zwrócona była w pierwszym etapie istnienia Instytutu na badanie dziejów feudalizmu i okresu przejścia od feudalizmu do kapitalizmu. Z ważniejszych prac wydanych przez Instytut drukiem wymienić należy monografię J. Sołty, *Die Ertragsentwicklung in der Landwirtschaft des Klosters Marienstern*, Bautzen 1958, W. Boelckego, *Bauer und Gutsherr in der Oberlausitz*, Baut-

zen 1957, wreszcie niezwykle ważne i pożyteczne wydawnictwo źródłowe *Das Zinsregister des Klosters Marienstern*, Bautzen 1957 (wydali W. Haupt i J. Huth). Ponadto w „Historiskim Lëtopisie Instituta za serbski Ludospyt” ukazało się szereg artykułów dotyczących wspomnianej wyżej epoki, a poświęconych głównie dziejom wsi górnołużyckiej (J. Šořta, W. Boelcke, J. Krawc, V. Klemm) oraz stosunkom narodowościowym (F. Měřšk). Nie należy też zapominać o pracach pracowników Instytutu opublikowanych w historycznych czasopismach naukowych w Niemieckiej Republice Demokratycznej i poza jej granicami, w tym też w „Śląskim Kwartalniku Historycznym Sobótka”.

Od kilku lat sekcja historyczna Instytutu za serbski Ludospyt kładzie duży nacisk na badania nad najbardziej dotąd zaniedbanym odcinkiem dziejów Łużyc, a mianowicie nad historią najnowszą. Znalazło to wyraz w szeregu prac opublikowanych na łamach „Historiskiego Lëtopisa Instituta za serbski Ludospyt” bądź też wydanych drukiem w postaci wydawnictw książkowych. Dotyczą one przede wszystkim zagadnienia rozwoju i charakteru serbołużyckiego ruchu narodowego w okresie imperializmu, położenia klasy robotniczej i chłopstwa w Łużycach, roli imperialistycznego państwa niemieckiego i kościoła katolickiego w ucisku narodowym Serbołużyczan itp.¹

Poważne osiągnięcia posiadają również inne sekcje Instytutu. Na pierwszy plan wysuwa się tu sekcja historii serbołużyckiej literatury. Opublikowano dotąd dwa tomy historii serbołużyckiej literatury napisane przez R. Jenča, antologię dolnoserbołużyckiego piśmiennictwa (F. Měřšk), monografię na temat H. Zejlera (O. Wićaz), M. Andrickiego (M. Krječmar), J. B. Čišinskigo (P. Nowotny), antologię dzieł Černeho (J. Cyř), korespondencję Čišinskigo z Muką i Černym (M. Krječmar i P. Nowotny), nie licząc wielu pomniejszych rozpraw, artykułów i przyczynków materiałowych lub wydawnictw źródłowych. Niezmiernie pożyteczna jest również wydana przez J. Młyńka *Serbska bibliografija za lěta 1945 do 1957*. Z prac etnograficznych na specjalne podkreślenie zasługuje praca P. Nedo *Sorbische Volksmärchen* oraz E. Deutschmanna *Lausitzer Holzbaukunst*. Wspólnie z Instytutem Sztuki Ludowej w Lipsku wydajemy *Atlas serbołużyckich strojów ludowych*. Składa się on z 6 tomów, z czego trzy zostały oddane do druku.

Prace wydawane przez Instytut za serbski Ludospyt spotykały się z dużym zainteresowaniem i życzliwym przyjęciem przez fachowców w wielu krajach. Świadczy o tym choćby duża liczba recenzji naszych prac. Przykładowo można tu powiedzieć, że prace F. Měřška na temat historycznej demografii Górnych i Dolnych Łużyc były 23 razy recenzowane w 6 krajach, jego *Chrestomatija dolnoserbskego pismowstwa* — 18 razy w 5 krajach, *Sorbische Volksmärchen* P. Nedo — 11 razy w 7 krajach, *Zinsregister* wydany przez Haupta i Hutha — 10 razy w 5 krajach, wreszcie monografia J. Šořty *Die Ertragsentwicklung in der Landwirtschaft des Klosters Marienstern* — 4 razy w 4 krajach. Systematycznie też są recenzowane w pismach krajowych i zagranicznych nasze „Lëtopisy”.

Na zakończenie pragniemy przedstawić czytelnikom polskim opracowany pian perspektywiczny rozwoju badań naukowych Instytutu za serbski Ludospyt do 1965 r. Naczelnym zadaniem Instytutu do tego roku jest opracowanie centralnego problemu najnowszej historii Łużyc, a mianowicie zagadnienia rozwoju narodu serbołużyckiego w okresie imperializmu, tj. w latach 1900—1945. W ramach tego

¹ Nie wymieniamy wszystkich tych prac, ponieważ z jednej strony zajęłoby to zbyt wiele miejsca, a z drugiej — mniej lub bardziej obszernie omówienia ich były systematycznie zamieszczane w „Śląskim Kwartalniku Historycznym Sobótka”.

centralnego problemu planuje się napisanie i przygotowanie do druku historii narodu serbołużyckiego w latach 1871—1945 oraz dziejów serbołużyckiej literatury od 1918 do 1945 r. Dla realizacji tego zadania podjęto szereg badań monograficznych, szczegółowych:

1. Studia nad rozwojem i położeniem górników w dolnołużyckim zagłębiu węgla brunatnego (F. Förster, M. Śurman).
2. Rola państwa w ucisku narodowościowym Serbołużyczan (M. Kašpor).
3. Studia nad serbołużyckim ruchem narodowym w epoce imperializmu (fl. Zwahr).
4. Literacka twórczość Jana Radyserba-Wjele jako wyraz literatury uciśnionych (L. Hajnec).
5. Życie i twórczość literacka Jakuba Lorenca-Zalëskiego (J. Młyńk).
6. Měrcin Nowak-Njechoński i jego walka przeciw germanizacji i faszyzmowi (J. Młyńk).
7. Kapitalizm w gospodarstwie wiejskim, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia rozwoju chłopstwa: a) proces dyferencjacji chłopstwa w Łużycach w epoce kapitalizmu (J. Šořta); b) położenie i życie kulturalne czeladzi serbołużyckiej pracującej w gospodarstwach chłopskich i majątkach junkierskich w okresie kapitalizmu i imperializmu (Z. Musiat); c) ruch chłopski w Łużycach po pierwszej wojnie światowej (M. Kašpor); d) chłop w serbołużyckiej literaturze po Čišinskim (P. Nowotny); e) serbołużyckie organizacje wiejskie i ich znaczenie kulturalne (J. Rawp).

8. Rola klerykałizmu w dziejach i kulturze narodu serbołużyckiego od XIX w.: a) stosunek Watykanu do problemu serbołużyckiego po pierwszej wojnie światowej (K. J. Schiller); b) polityczny katolicyzm a Serbołużycanie w okresie światowego kryzysu gospodarczego i w początkach rządów faszystowskich w Niemczech (K. J. Schiller); c) czeski wpływ na młodoserbołużycki ruch w Dolnych Łużycach około 1900 r. (F. Měťšk); d) przejawy klerykałizmu w serbołużyckiej literaturze w epoce imperializmu (L. Hajnec); e) elementy chrześcijańskie i wierzenia w ludowej kulturze serbołużyckiej (B. Nawka); f) wpływ muzyki kościelnej na serbołużycką muzykę ludową (J. Rawp).

Niezależnie od wyżej nakreślonego centralnego zadania w planowanym okresie mają się także rozpocząć prace nad zagadnieniem rozwoju narodu serbołużyckiego po 1945 r. Obejmą one następujące problemy: przeprowadzenie demokratycznej reformy rolnej w dwujęzycznych częściach Łużyc (K. J. Schiller), udział działaczy serbołużyckich w tworzeniu antyfaszystowskiego i demokratycznego porządku w Łużycach (K. J. Schiller, E. Hartstock), rozwój demokratycznego szkolnictwa w Łużycach, etnograficzna dokumentacja współczesnej niemiecko-serbołużyckiej wsi w jej rozwoju po 1945 r., ze szczególnym uwzględnieniem zmian w zakresie stopy życiowej i życia kulturalnego członków spółdzielni produkcyjnych i działaczy chłopskich w gospodarstwach ludowych itp. w związku z kolektywizacją wsi (Z. Musiat, B. Nawka, J. Rawp), wreszcie rozwój literatury serbołużyckiej po 1945 r. (L. Hajnec, J. Młyńk, P. Nowotny). Ze względu na niedużą liczbę zatrudnionych w Instytucie pracowników naukowych trzeba było sięgnąć dla opracowania dziejów narodu serbołużyckiego po 1945 r. do wyszukania współpracowników spoza Instytutu. Sięgnięto też do pomocy Instytutu Serbołużyckiego przy Uniwersytecie Karola Marksa w Lipsku, z którym omówiono sprawę dawania studentom prac z zakresu najnowszych powojennych dziejów Łużyc.

W sekcji demografii historycznej planuje się kontynuowanie do 1965 r. prac nad strukturą społeczną ludności w Górnych i Dolnych Łużycach oraz w niektó-

rych okręgach sąsiednich w okresie późnego feudalizmu (od XVI wieku do 1820 r.) oraz zakończenie prac porządkowo-inwentaryzacyjnych w bogatym w materiały, dotąd stosunkowo mało znanym archiwum Instytutu (F. Mětšk)². W dziale etnografii przewiduje się inwentaryzację materialnych i duchowych zabytków serbołużyckiej kultury ludowej (Z. Musiat, B. Nawka, J. Rawp), przeprowadzenie prac badawczych nad ludowymi narzędziami produkcji w Łużycach w okresie późnego feudalizmu, szczególnie w zakresie produkcji węgla, smoły i hutnictwa (B. Nawka), kontynuację prac nad *Atlasem serbołużyckich strojów ludowych* oraz monografię na temat rozwoju serbołużyckich strojów ludowych (P. Nedo, M. Nowak-Njechoński, B. Nawka), wreszcie dalsze prace nad muzyką ludową Serbołużyczan i założenie archiwum serbołużyckich pieśni i melodii ludowych (J. Rawp). Niezwykle bogato przedstawia się też plan badań językowych i dialektologicznych w Instytucie. Do końca 1965 r. planuje się opracowanie i wydanie wielkiego słownika niemiecko-górnoserbołużyckiego (R. Jenč i współpracownicy), dalsze prace nad fachową terminologią serbołużycką, przede wszystkim w zakresie współczesnego rolnictwa, techniki, handlu, muzyki itd. (R. Jenč, H. Faska), napisanie monografii kilku narzeczy górno- i dolnoserbołużyckich (F. Michałk, H. Faska, H. Jenč, Sobierajski), w końcu opracowanie gramatyki opisowej języka górnoserbołużyckiego i przeprowadzenie dalszych związanych z nią badań.

W ciągu 10 lat istnienia Instytutu rozrosła się także poważnie biblioteka, która liczy obecnie 38 000 tomów, w tym 705 różnych czasopism i wiele serbołużyckich unikatów względnie białych kruków, jak np. *Gramatyka Bohoriča*, która istnieje zaledwie w czterech egzemplarzach, *Słownik geograficzny ziem polskich* i inne. W bibliotece znajdują się książki i czasopisma w więcej niż 20 językach. O archiwum Instytutu nie piszemy, ponieważ na ten temat przygotowuje osobny nieduży artykuł jego kierownik, dr Frido Mětšk. W tym miejscu pragniemy jedynie zaznaczyć, że zasoby archiwum z pewnością zainteresują historyków polskich zajmujących się problematyką czasów najnowszych już choćby ze względu na to, że przynoszą bardzo wiele materiałów do zagadnienia polityki hitlerowskiej wobec narodów słowiańskich.

Przebyty okres 10 lat przyniósł Instytutowi spore osiągnięcia naukowe i stworzył solidne podstawy pod dalszy jego rozwój. Pragniemy jednak zaznaczyć z całym naciskiem, że powstanie Instytutu zajmującego się badaniem historii i kultury narodu serbołużyckiego i jego rozwój były możliwe tylko przy wydatnej, wszechstronnej pomocy socjalistycznego państwa, rządu Niemieckiej Republiki Demokratycznej³.

² Na temat tej sekcji znacznie dokładniejsze i obszerniejsze wiadomości podaje F. Mětšk, *Cele i działalność Sekcji Krajoznawczej Instytutu Serbołużyckiego w Budziszyńie* (Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 1961, nr 3, s. 273—277).

³ Dokładniejsze dane o 10-letnich dziejach Instytutu za serbski Ludospyt, jego dorobku naukowym i planach badawczych zawierają następujące ważniejsze prace: P. Nowotny, *Fünf Jahre Institut für Sorbische Volksforschung* (Wissenschaftliche Annalen, 1956, Beiheft, s. 105—112); J. Šolta, *Wo džětawosći wotrjada za stawizny při Inštituce za serbski Ludospyt*, Rozhlad 1959, nr 8, s. 229—240; P. Nowotny, *Džesec let wuwica a skutkowanja Instituta za serbski Ludospyt w Budiszyńje*, Rozhlad 1961, nr 5, s. 136—149; tenże, *Perspektiwny plan slědźenjow Instituta za serbski Ludospyt*, Rozhlad 1961, nr 8, specjalna nadbitka, s. 1—8.